

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

УДК 378.011.3-051:796

А. О. Артющенко, О. Ф. Артющенко

МОТИВАЦІЙНА СКЛАДОВА ГОТОВНОСТІ УЧНІВ ДО ДОВІЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ РУХОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Готовність людини до свідомого і ефективного управління власною поведінкою і діяльністю пов'язується з такими поняттями, як „довільне управління”, „довільна регуляція”, „вольова регуляція” [3, с. 5]. Поняття „довільність” визначає навмисність і свідомість дій, тобто ці дії виконуються за волею самої людини [5, с. 6]. В основі будь-якої довільної дії знаходиться свідомість, розум, чітке уявлення мотиву-мети майбутньої діяльності, її значущості і доступності, а також аналіз зовнішніх труднощів і власних можливостей [4]. Все це впливає на самостійне і своєчасне прийняття адекватного рішення про спосіб дії, на створення у внутрішньому плані програми дій і на процес виконання з відповідною самооцінкою, самокорекцією і самоаналізом [1]. Все це складає основу функціональної системи, що забезпечує довільне управління поведінкою і діяльністю.

Проте аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що змістова сутність поняття „готовність до довільного управління” залишається недостатньо вивченою. Частіше за все мова йде взагалі про здатність до діяльності, що, на нашу думку, не підкреслює значущості саме особистісних складових функціональної структури довільного управління поведінкою і діяльністю. В зв'язку з цим особливу актуальність набуває методика об'єктивної оцінки рівня готовності учнів до довільного управління власною поведінкою і руховою діяльністю, визначення вікової динаміки її показників і можливість їх формування за період навчання в загальноосвітній школі.

Виходячи з теоретичного аналізу, готовність до довільного управління ми розглядаємо як узагальнене поняття, що ґрунтується на системі критеріїв нижчого рівня узагальнення, в ролі яких виступають структурні складові цього поняття [2]. До структурних складових готовності учнів до довільного управління ми відносимо: мотиваційну, змістово-орієнтаційну, операційну.

В рамках цієї статті ми обмежимося вивченням показників мотиваційної складової готовності учнів загальноосвітньої школи до довільного управління власною поведінкою і руховою діяльністю.

Мета дослідження – визначити показники і вивчити рівні сформованості мотиваційної складової готовності учнів загальноосвітньої школи до довільного управління і руховою діяльністю.

З метою дослідження рівнів сформованості мотиваційної складової готовності учнів загальноосвітньої школи до довільного управління, а

також з метою з'ясування чинників, що впливають на її становлення нами був проведений констатувальний експеримент. Усього ним було охоплено 1037 учнів загальноосвітніх шкіл, серед яких: учні початкової школи – 347, учні середніх класів – 362, учні старших класів – 328. Експеримент проводився на базі Черкаських ЗОШ № 3, № 6, №26.

Нами було використано комплекс психодіагностичного інструментарію: методи спостереження за поведінкою учнів у процесі навчально-фізкультурної діяльності; методи анкетування, експертної оцінки, метод кількісної обробки отриманих даних.

Показниками мотиваційної складової були визначені: ставлення до фізичного вдосконалення, задоволеність результатами навчально-фізкультурної діяльності, пізнавальний інтерес і пізнавальна активність учнів.

Всі показники оцінювалися за 12-бальною шкалою. Рівень сформованості кожного конкретного показника визначався за кількістю балів: 11-12 балів – високий, 10 балів – достатній, 8-9 балів – середній і до 8 балів – низький рівень.

У процесі дослідження спочатку з'ясовувався рівень сформованості чотирьох вищезазначених показників. Потім знаходилося середнє арифметичне шляхом поділу суми цих показників на їх кількість за кожним рівнем в експериментальній і контрольній групах учнів молодших класів, підлітків і старшокласників.

За результатами дослідження встановлено, що в молодших класах позитивно-активне й позитивне ставлення до уроків фізичної культури зафіксоване у 35,0 % респондентів ЕГ і 35,6% КГ, позитивно-пасивне ставлення у 44,0 % ЕГ і у 43,2 % КГ від загальної кількості дітей, що брали участь у констатувальному експерименті. Серед підлітків експериментальної групи 33,1 % продемонстрували позитивно-активне й позитивне ставлення до занять фізичною культурою і 44,0 % – позитивно-пасивне. В контрольній групі відповідно – 33,5 % і 47,3 %. Серед старшокласників кількість учнів, які мають позитивно-активне, позитивне, позитивно-пасивне й негативне ставлення до фізичного вдосконалення у порівнянні з підлітками суттєво не відрізняється (табл. 1).

Невизначене або негативно-пасивне ставлення до занять фізичною культурою продемонстрували 20,3 % учнів молодших класів, 21,3 % підлітків і 23,6 % старшокласників ЕГ. Характер ставлення учнів до фізичного вдосконалення практично однаковий в експериментальній і контрольній групах. В цілому можна вважати, що учні загальноосвітньої школи налаштовані на фізичне вдосконалення, в більшості випадків тому, що це є необхідним розділом навчання в школі.

Учням було також запропоновано визначити ступінь задоволення результатами занять фізичною культурою на уроках в школі. Одержані дані свідчать, що більшість учнів іноді або завжди задоволені результатами своєї діяльності на уроках фізичної культури. Разом з тим відсоток позитивних відповідей в учнів різного віку неоднаковий. Так у старшокласників в

порівнянні з учнями початкових класів і з підлітками суттєво зменшується кількість школярів, які не визначились, або не задоволені власними результатами приблизно на 5 % як в експериментальній так і у контрольній групах і збільшується кількість іноді задоволених в порівнянні з підлітками на 7,9 %, а в порівнянні з учнями молодших класів на 6,9 % (табл. 2).

Таблиця 1

Ставлення учнів загальноосвітньої школи до фізичного вдосконалення, %

№	Характер ставлення	Група	Учні молодших класів		Підлітки		Учні старших класів	
			Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
1.	Позитивно-активне ставлення	Е	22	12,7	24	13,4	22	13,8
		К	23	13,0	24	13,2	23	13,9
2.	Позитивне ставлення	Е	38	22,3	36	19,7	34	21,0
		К	40	22,6	37	20,3	37	22,3
3.	Позитивно-пасивне ставлення	Е	75	44,0	86	47,3	73	45,3
		К	77	43,2	85	47,0	75	45,0
4.	Невизначене або негативне ставлення	Е	35	20,3	39	21,3	38	23,6
		К	36	20,5	39	22,0	39	23,5

В молодших класах кількість учнів, що не визначились або не задоволені результатами навчальної діяльності на уроках фізичної культури складає 20,3 % в ЕГ і 20,5 % в КГ. У підлітків ця кількість складає 21,3 % в ЕГ і 22,0 % в КГ, а в старших класах 23,6 % в ЕГ і 23,5 % в КГ. Аналіз отриманих даних показує, що більшість учнів демонструють наявність інтересу до фізичного вдосконалення взагалі або до окремих видів фізичних вправ, рухливих і спортивних ігор тощо (табл. 3). Так в учнів молодших класів, які брали участь в констатувальному експерименті, про наявність інтересу до занять фізичною культурою взагалі заявили 11,9 % респондентів ЕГ і 12,3 % КГ. Наявність інтересу до окремих фізичних вправ, ігор підтвердили 21,6 % учнів ЕГ і 21,2 % КГ %.

Таблиця 2

Ступінь задоволення учнів загальноосвітньої школи результатами занять на уроках фізичної культури, %

№	Характер відповіді	Група	Учні молодших класів		Підлітки		Учні старших класів	
			Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
1.	Дуже задоволені	Е	22	13,2	25	14,0	24	14,6
		К	24	13,4	26	14,3	24	14,5
2.	Задоволені	Е	39	23,2	42	23,0	30	18,7
		К	41	23,0	41	22,9	31	19,0
3.	Іноді задоволені	Е	77	45,2	80	44,2	84	52,1
		К	80	45,4	79	44,0	87	52,3
4.	Не визначились або не задоволені	Е	39	23,1	41	22,4	30	18,3
		К	41	22,9	42	23,4	30	17,9

Значна кількість учнів початкової школи демонструють наявність тільки декларативного інтересу до занять фізичними вправами, тобто інтересу на словах, що не завжди підкреслюється конкретними справами. Відсоток таких учнів в молодшому шкільному віці як в експериментальній так і в контрольній групах складає приблизно 45 %.

Таблиця 3

Наявність пізнавального інтересу в учнів загальноосвітньої школи до фізичного вдосконалення, %

№ п/п	Показники наявності інтересу	Група	Учні молодших класів		Підлітки		Учні старших класів	
			Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
1.	Наявність інтересу до занять	Е	20	11,9	22	12,2	20	12,3
		К	22	12,3	22	12,5	21	12,7
2.	Наявність інтересу до окремих вправ, ігор	Е	37	21,6	38	21,2	35	21,4
		К	38	21,2	38	21,0	36	21,6
3.	Наявність декларативного інтересу	Е	77	45,1	84	46,4	71	43,9
		К	79	44,7	84	46,5	73	44,0
4.	Байдужість або відсутність інтересу	Е	36	21,0	41	22,6	34	21,3
		К	38	21,4	40	22,4	36	22,0

Звертає на себе увагу переважна кількість учнів, які байдужі, не мають інтересу до фізичного вдосконалення або мають тільки декларований інтерес. Як в молодших класах так і у підлітків і у старшокласників кількість таких учнів складає від 66 % до 68 % від загальної кількості школярів, які брали участь в експерименті. Наявність інтересу у всіх вікових групах демонструють фактично тільки 33-35 % учнів.

Помічено, що учні з відносно високим рівнем рухової підготовленості відрізняються підвищеним інтересом до занять і більш високою пізнавальною активністю на уроках фізичної культури. При цьому інтерес виявляється не тільки до тих вправ, які добре засвоєні, а до будь-яких фізичних вправ і завдань.

Можна вважати, що рухова підготовленість учнів забезпечує впевненість у власних силах, успішність навчального процесу з фізичної культури, що в свою чергу сприяє формуванню пізнавального інтересу і мотивів подальшого фізичного вдосконалення, інакше кажучи мотиваційної складової готовності учнів до довільного управління власною поведінкою і діяльністю.

Серед учнів молодших класів 17,8 % проявляють високу ступінь пізнавальної активності, серед підлітків ця кількість складає 16,1 %, а у старшокласників – 15,9 %. Низький ступінь прояву пізнавальної активності на уроках фізичної культури в учнів початкової школи зафіксовано у 33,5 % респондентів, у підлітків складає 35,3 %, в учнів старших класів – 33,3 %. Середня ступінь прояву пізнавальної активності

в учнів різного віку відмічена експертами на рівні від 48,6 % до 50,8 % (табл. 4). У процесі дослідження спочатку з'ясувався рівень сформованості чотирьох вищезазначених показників.

Таблиця 4

Ступінь прояву пізнавальної активності в учнів загальноосвітньої школи на уроках фізичної культури, %

№ п/п	Ступінь прояву пізнавальної активності	Група	Учні молодших класів		Підлітки		Учні старших класів	
			Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
1.	Висока	Е	23	13,8	26	14,6	22	13,4
		К	24	13,6	22	12,2	20	12,1
2.	Достатня	Е	36	20,9	31	17,0	30	18,5
		К	37	20,7	31	17,4	30	17,8
3.	Середня	Е	78	45,7	82	44,9	70	43,3
		К	82	46,6	80	44,4	75	45,4
4.	Низька	Е	33	19,6	43	23,5	40	24,8
		К	34	19,1	41	23,0	41	24,7

Потім знаходилося середнє арифметичне шляхом поділу суми цих показників на їх кількість за кожним рівнем в експериментальній і контрольній групах учнів молодших класів, підлітків і старшокласників.

Так, до першої групи учнів, які характеризуються високим рівнем сформованості мотиваційної складової ми віднесли тих вихованців, які мають позитивно-активне ставлення до уроків фізичної культури, високий рівень пізнавального інтересу і пізнавальної активності у процесі фізичного вдосконалення. Їм властива адекватна самооцінка. Вихованці цієї групи дуже задоволені результатами занять на уроках фізичної культури й мають бажання подальшого фізичного вдосконалення у процесі виховання різноманітних фізичних вправ і завдань. Пізнаваний інтерес і пізнавальна активність в учнів цієї групи проявляється не тільки до окремих видів фізичних вправ, а і до спортивної діяльності взагалі.

Учні з високим рівнем сформованості мотиваційної складової в молодшому шкільному віці склали на 12,6 % ЕГ і 13,0 % КГ. В підлітковому віці кількість таких учнів була 12,8 % в ЕГ і 13,2 % в КГ. В старшому шкільному віці кількість учнів з високим рівнем сформованості мотиваційної складової в експериментальній і контрольній групах суттєво не змінилася (13,4 % ЕГ і 13,3 % КГ).

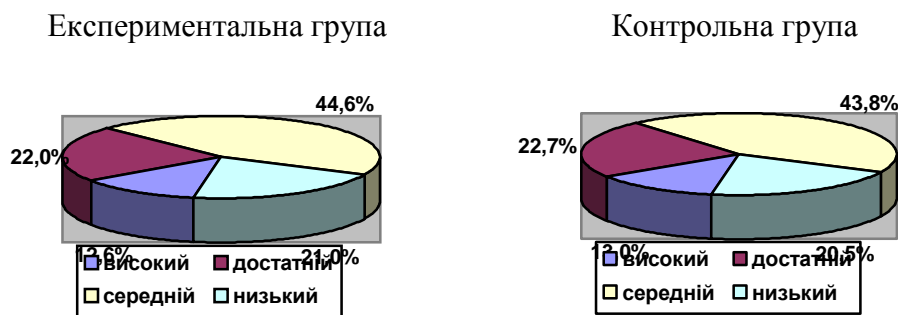

Рис. 1. Рівні сформованості мотиваційної складової готовності до довільного управління учнів молодшого шкільного віку, %

До другої групи увійшли учні, які мають достатній рівень сформованості мотиваційної складової готовності до довільного управління. Такі учні характеризуються позитивним ставленням до занять фізичною культурою і спортом, вони задоволені результатами цієї діяльності, але частіше за все проявляють інтерес до окремих фізичних вправ, рухливих ігор, які вже засвоєні. Учні другої групи проявляють достатньо високу ступінь пізнавальної активності на уроках фізичної культури, але така їх поведінка зумовлюється ситуативно-залежна від змісту, конкретних завдань, вимог і під впливом значимих дорослих.

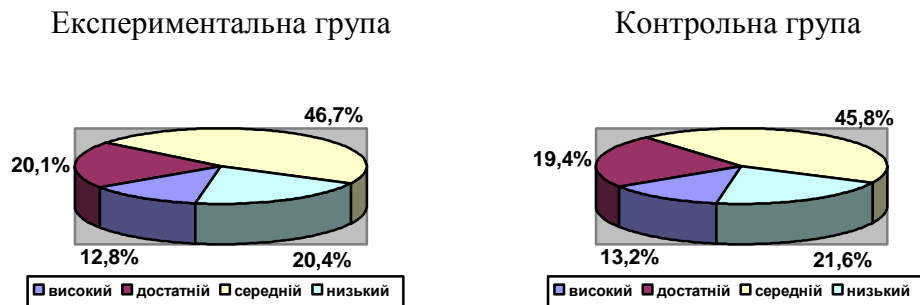
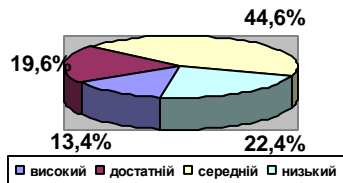

Рис. 2. Рівні сформованості мотиваційної складової готовності до довільного управління учнів середнього шкільного віку, %

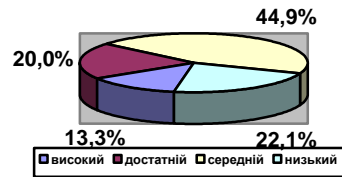
Учні із достатнім рівнем сформованості мотиваційної складової мають адекватну самооцінку, проявляють активність у процесі навчальних занять, беруть активну участь в змаганнях з окремих видів спорту. Учні з достатнім рівнем мотиваційної складової готовності до довільного управління складають експериментальну групу в молодшому шкільному віці на 22,0 %, в підлітковому віці на 20,1 % і в старшому шкільному віці на 19,6 %. В контрольну групу відповідно 22,7 % учнів початкової школи, 19,4 % підлітків і 20,0 % старшокласників. Третю групу складають учні, які володіють середнім рівнем сформованості мотиваційної складової. Ці учні характеризуються позитивно-пасивним

ставленням до занять фізичною культурою і спортом, виявляють частіше за все декларативний інтерес і переважно до окремих фізичних вправ. Характерною особливістю таких вихованців є середній ступінь прояву пізнавальної активності на уроках фізичної культури і, як правило, вибірково до окремих фізичних вправ і завдань.

Експериментальна група

Контрольна група

Рис. 3. Рівні сформованості мотиваційної складової готовності до довільного управління учнів старших класів, %

Учні цієї групи незалежно від віку не завжди задоволені результатами навчально-фізкультурної діяльності. В основному вони бувають задоволені в тих випадках, коли виконуються вправи, які вже засвоєні та не потребують значних психологічних і фізичних зусиль. Результати педагогічних спостережень свідчать, що учні третьої групи, тобто з середнім рівнем сформованості мотиваційної складової завжди із задоволенням беруть участь в рухливих іграх. Можна вважати, що саме ігрова та змагальна діяльність є найбільш привабливою та ефективною для формування позитивного ставлення до фізичного вдосконалення, пізнавального інтересу і пізнавальної активності, які є складниками мотиваційної складової учнів.

В молодшому шкільному віці в експериментальну групу увійшло 44,6 % учнів, які мали середній рівень сформованості мотиваційної мобільності, а контрольну групу 43,8 %. У підлітків 46,7 % таких учнів склали ЕГ і 45,8 % КГ, в старших класах 44,6 % ЕГ і 44,9 % КГ.

Четверту групу складають учні, у яких ми констатуємо низький рівень сформованості мотиваційної складової. Вихованці цієї групи в більшості випадків не визначилися зі ставленням до навчально-фізкультурної діяльності або мають негативне ставлення. В молодших класах учні цієї групи займаються на уроках фізичної культури не маючи пізнавального інтересу і пізнавальної активності, а тільки тому, що виконують обов'язки учня. Підлітки та старшокласники, які мають невизначене або негативно-пасивне ставлення, відвідують уроки фізичної культури частіше за все для того, щоб уникнути неприємностей за невиконання обов'язків учня. Таким чином учні, які складають групу з низьким рівнем сформованості мотиваційної складової демонструють в основному відсутність пізнавального інтересу і пізнавальної активності на уроках фізичної культури, поведуться пасивно і не виявляють

задоволеності результатами власної діяльності на уроках фізичної культури.

1. Розроблено критерії і показники для оцінки рівня сформованості в учнів загальноосвітньої школи мотиваційної складової готовності до довільного управління. До показників мотиваційної складової віднесено: ставлення, пізнавальний інтерес, пізнавальна активність, задоволеність результатами занять фізичною культурою і спортом.

2. За результатами констатувального етапу дослідження здійснено аналіз показників мотиваційної складової учнів загальноосвітньої школи. У всіх вікових періодах учні з середнім і низьким рівнями сформованості показників мотиваційної складової складали більше половини від загальної кількості респондентів: в учнів молодших класів 67,4 % в ЕГ і 66,6 % в КГ, у підлітків 64,3 % в ЕГ і 63,0 % в КГ, у старшокласників 65,4 % в ЕГ і 65,5 % в КГ. Високий і достатній рівні в експериментальних і контрольних класах відмічається на рівні 32,0-33,0 % в учнів початкової школи, 35,0-36,0 % у підлітків і 33,5-34,5 % у старшокласників.

Ці показники стали основою для виявлення чотирьох умовних груп учнів, які відповідають високому, достатньому, середньому та низькому рівням сформованості мотиваційної складової готовності до довільного управління руховою діяльністю.

Результати констатувального експерименту свідчать, що відсоткове співвідношення кількісного складу умовних груп з високим, достатнім, середнім і низьким рівнями мотиваційної складової в учнів молодших класів, у підлітків і у старшокласників практично однакове. Це дає підстави вважати, що уроки з фізичної культури протягом всього навчання в загальноосвітній школі не мають суттєвого впливу на формування в учнів позитивного ставлення, пізнавального інтересу, пізнавальної активності у процесі занять. Про це свідчить також низька ступінь задоволення результатами занять на уроках фізичної культури в учнів різного віку. Кількість незадоволених або іноді задоволених складає до 70 % в кожній віковій групі.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Перспективним, на нашу думку, є подальше вивчення теоретико-методичних питань функціональної структури готовності учнів до довільного управління руховою діяльністю.

Список використаної літератури

- 1. Анохин П. Н.** Очерки по физиологии функциональных систем / П. Н. Анохин. – М. : Педагогика, 1975. – 447 с. **2. Артюшенко А. О.** Особистісна мобільність як довільне управління поведінкою і діяльністю / А. О. Артюшенко // Педагогіка, психологія та методико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. праць за ред. С. С. Єрмакова. – Харків : ХХІІІ, 2010. – № 5. – С. 6–9. **3. Бернштейн Н. А.** О построении движений / Н. А. Бернштейн. – М. : Медгиз, 1947. – 255 с. **4. Запорожець А. В.** Избранные психологические

труды / А. В. Запорожец // Развитие произвольных движений. – М. : Педагогика, 1986. – 296 с. **5. Ильин Е. Н.** Психология воли / Е. Н. Ильин. – СПб. : Питер, 2000. – 288 с. **6. Платонов В. Н.** Общая теория подготовки спортсменов в олимпийском спорте / В. Н. Платонов. – К. : «Олимпийская литература», 1997. – 584 с. **7. Сеченов И. П.** Избранные произведения / И. П. Сеченов. – М. : Педагогика, 1953. – 137 с.

Артюшенко А. О., Артюшенко О. Ф. Мотиваційна складова готовності учнів до довільного управління руховою діяльністю

Розроблено критерії і показники для оцінки рівня сформованості в учнів загальноосвітньої школи мотиваційної складової готовності до довільного управління. Визначено чотири умовних групи учнів, які відповідають високому, достатньому, середньому та низькому рівням сформованості мотиваційної складової готовності до довільного управління. З'ясовано, що протягом всього навчання в загальноосвітній школі уроки фізичної культури не мають суттєвого впливу на формування в учнів показників мотиваційної складової, а саме позитивного ставлення, пізнавального інтересу, пізнавальної активності.

Ключові слова: мотиваційна складова, критерії, показники, рівні, довільне управління.

Артюшенко А. А., Артюшенко А. Ф. Мотивационная составляющая готовности учащихся к произвольному управлению двигательной деятельностью

Разработаны критерии и показатели для оценки уровня сформированности у учащихся общеобразовательной школы мотивационной составляющей готовности к произвольному управлению. Определено четыре условных группы учащихся, которые соответствуют высокому, достаточному, среднему и низкому уровням сформированности мотивационной составляющей готовности к произвольному управлению. Выяснено, что на протяжении всего обучения в общеобразовательной школе уроки физической культуры не имеют существенного влияния на формирование у учащихся показателей мотивационной составляющей, а именно позитивного отношения, познавательного интереса, познавательной активности.

Ключевые слова: мотивационная составляющая, критерии, показатели, уровни, произвольное управление.

Artyushenko A. O., Artyushenko O. F. The motivational constituent of readiness of students to the arbitrary management motive activity

Criteria and indexes are developed for the estimation of level of formed for the students of general school of motivational component readiness to the arbitrary management. Certainly four conditional groups of students, which answer the high, sufficient, medium-and-low levels of formed of motivational component readiness to the arbitrary management. It is found out, that during

all studies at general school the lessons of physical culture do not have a substantial influence on forming for the students of indexes of motivational constituent, namely positive relation, cognitive interest, cognitive activity.

Key words: motivational constituent, criteria, indexes, levels, arbitrary management.

Стаття надійшла до редакції 30.07.2012 р.

Прийнято до друку 31.08.2012 р.

УДК 159.947-057.874-053.67

О. Ф. Артющенко, А. О. Артющенко, В. Л. Волков

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ В УЧНІВ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У процесі навчання в загальноосвітній школі проблема формування життєвої активності, здатності до постійного самовдосконалення є однією з найбільш складних проблем. Життєва активність пов'язується з волею людини, з такими вольовими якостями як ініціативність, цілеспрямованість, рішучість, наполегливість та ін [4; 6; 8]. Виховання необхідних вольових якостей і здібностей до вольової регуляції є складовою частиною виховання особистості, яка діє на основі свідомих спонукань [1; 3; 5; 6; 9]. Зацікавленість суспільства в розробці науково обгрунтованої системи формування особистості, яка володіє у тому числі й необхідними вольовими якостями, потребує поглиблених досліджень теоретичних і методологічних проблем волі, розробки методичної оснащеності експериментальних досліджень і методів діагностики вольових якостей. Однак, визнати рівень дослідження проблеми волі таким, що відповідає сучасним вимогам суспільства до кожної конкретної людини, не є можливим.

Багатьма авторами воля розглядається як певна сукупність вольових якостей, яка характеризує досягнутий особистістю рівень свідомої саморегуляції поведінки. В свою чергу поняття вольова якість визначається як відносно стійке особистісне утворення, яке не обмежується конкретною ситуацією і проявляється в вольовому зусиллі при долатті труднощів. Б. Смирнов [8] називає вольовими якостями особистості конкретні прояви волі, обумовлені характером подоланих перешкод. Вольові якості за Є. Ільїним [6] – це здатність до вольової регуляції, що виявляється в конкретних специфічних умовах, обумовлених характером подоланих труднощів.

В цілому можна констатувати, що вольові якості належать до розряду найсуттєвіших у характеристиці особистості. У працях психологів пропонується ґрунтовне розкриття їх змісту. Проте, різні